

ИСТОРИЯТА И КУЛТУРАТА НА САМУИЛОВА БЪЛГАРИЯ В БЪЛГАРСКАТА НАУЧНА КНИЖНИНА ОТ 2014–2016 г.

ГЕОРГИ Н. НИКОЛОВ (СОФИЯ)

Самуилова България – това понятие най-добре отразява историята на българите от края на X и началото на XI в. – време, в което могъщата политическа фигура на българския цар Самуил (997–1014, поч. на 6 октомври 1014 г.) доминира в държавния живот на България, време, в което неговата личност и деянията му „в най-голяма степен олицетворяват същността на протеклите през този период исторически процеси и събития“¹.

През 2014 г. държавните и научните институции в Република България отбелязаха 1000-годишнината от смъртта на самодържавния цар Самуил с много паметни чествания, международни и национални научни форуми². В резултат на това през изминалите три години бяха публикувани редица изследвания за историята и културата на Самуилова България.

Тук посочените публикации са представени в последователност: издания на извори, монографии, сборници, статии, каталози от изложби, рецензии, отзиви и библиографии (в хронологичен и азбучен ред). Популярните четива и любителските публикации не са предмет на отразяване.

ИЗДАНИЯ НА ИЗВОРИ

Т ъ п к о в а - З а и м о в а, Василка. „Българи родом...“ Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. Второ допълнено и преработено издание. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2014. 328 с., 1 приложение (27 ил.).

Книгата е второ издание на корпуса с извори, издаден от автора³. В уводната част са поместени: предговор на редактора (Илия Г. Илиев), въвеждаща

¹ Г ю з е л е в 2015: 18.

² По-подробно за тях вж. Г ю з е л е в 2014: 110–113; Н и к о л о в 2014а: 61–75.

³ Т ъ п к о в а - З а и м о в а 2009.

статия „Комитопулите в борба за българска независимост“ (Пламен Павлов) и предговор на автора. В превод на български език, с кратък коментар са поместени девет групи извори: I. Старобългарски извори (Самуилов надпис, Надпис на Иван Владислав, самодържец български, Надгробен надпис на княз Пресиан II, Надпис за възцаряването на Гаврил Радомир, Български апокрифен летопис, Видение Данилово, Синодик на цар Борил, Поменици на българските царе); II. Славянски адаптации на византийски хроники (Летописец елински и римски, Руски хронограф, Богишичев хронограф); III. Гръцки извори (Житие на св. Фантино Млади, Лъв Дякон, Анонимно писмо от X в., Житие на св. Ахил Лариски, Похвално слово за Фотий Тесалийски, Йоан Геометър, Житие на Йоан Нови Тракийски, Житие на св. Атанасий Атонски, Житие на св. Никон Метаноите, Житие на Лазар от монаха Григорий, Грамоти на император Василий II, Дюканжов списък, Михаил Псел, Михаил Аталиат, Кекавмен, Продължител на Георги Монах, Йоан Скилица, Приписка от 1059 г., Хронологична бележка от 1063 г., Йоан Зонара, Анна Комнина, Никифор Вриений, Йоан Цецес, Михаил Глика, Ефрем); IV. Двуетични извори (Дуклянски летопис, Йоан Ставракий, Манасиева хроника (среднобългарски превод), Житие и Служба на св. Йоан Владимир); V. Латински, френски и италиански извори (Адемар дьо Шабан, Йоан Дякон, Титмар, Лупус Протоспатарий, Легенда за св. Трифон, Основаването на църквата „Св. Албан Намюрски“, Песента на Ролан, Кореспонденция между папа Иннокентий III и цар Калоян, Андреа Дандоло); VI. Източни извори (Степанос от Тарон (Асолиг-Асохиг), Летопис на Яхъя Антиохийски, Григорий Магистър, Аристакеc Ластиверци, Самуил Анийски, Матей Едески, Ал-Макин); VII. Италиански, далматински, френски и други съчинения от XVI–XVIII в. (Джовани Тарканиота, Джовани Долиони, Мавро Орбини, Цезар Бароний, Анри дьо Спонд, Антоний Пагий (Паджи), Паоло Рамузио, Дионисиус Петавиус (Дени Пето), Яков (Джакомо ди Пиетро) Лукари, Йоан Лукич (Йоанес Луциус), Юний Рестич, Йосиф Асемани, Блазиус Клайнер, Шарл Дюканж, Шарл Лебо (Лебо-Мартен).); VIII. Българска и сръбска възрожденска историография от XVIII в. (Паисий Хилендарски, Зографска история, Дойно Граматик, Йован Раич, йеросхимонах Спиридон); IX. Печати: на българските фамилии във Византия Пресиан-Прусиан, Алусиан, Аарон и Радомир.

Книгата на В. Тъпкова-Заимова е добра база за по-нататъшни извороведски изследвания върху историята на Самуилова България.

М О Н О Г Р А Ф И И

1. Н и к о л о в, Георги Н. Българският цар Самуил. София: Българско сдружение на родовете от Македония, 2014. 95 с., 12 цв. ил. (Малка македонска библиотека, 4).

Книгата е с научно-популярен характер и в известна степен е продължение на по-раншни публикации на автора. Тя съдържа следните части,

разположени на тематично-хронологичен принцип: Европа и Византия през втората половина на Х в.; Българското царство (927–971 г.); Родът на Самуил (ок. 945–1014); Българин родом; В двубой с Византия; Последното сражение на цар Самуил; Ослепяването; 6 октомври 1014 г.; Гаврил Радомир и Иван Владислав; Родовата вендета; 1018 – последната година на ранносредновековното Българско царство; Държавно устройство на Самуилова България; Самуиловите военачалници; Епилог; Научни изследвания.

Изяснени са някои спорни моменти в историята на Самуилова България, като например случая с превземането на крепостта Скопие от византийския император Василий II Българоубиец (976–1025). Авторът смята, че това е станало при византийското нападение в българските земи през 991 г. (с. 39–40). В книгата са цитирани редица исторически извори, които недвусмислено показват българския характер на областта Македония и нейното население през Средновековието.

2. П а в л о в, Пламен. Векът на цар Самуил. София: Изток–Запад, 2014. 230 с., 4 карти.

Книгата е с научно-популярен характер и е написана с присъщия на автора полемичен стил. Състои се от три глави, разделени на хронологичен принцип: I. Години на мир и „ратни беди“ (927–971); II. „Оня прочут Самуил...“; III. Залезът на Първото българско царство (1015–1018), които са разделени на отделни параграфи. В края на всяка глава е поместен списък на използваните извори и научни изследвания. Авторът смело и категорично отхвърля някои погрешни тези, утвърдили се в историческата наука. Според него „теорията за „Западното българско царство“ като цяло е неправдоподобна и терминологично неprecизна“ (с. 81–83). Пл. Павлов локализира местността „Красивите дъбове“, където бил убит комитопула Давид, при българското с. Шестево (дн. Сидерохори, Гърция) и описва откриването на останки от погребение на знатен човек край селото през 1979 г. (с. 98–99). По-нататък, като изследва историята на Самуилова България, той заключава: „Всички действия на Самуил във вътрешната и външната политика, културата и духовния живот са категорично доказателство, че неговата политическа програма продължава да бъде пълното възстановяване на държавната територия и на международните позиции отпреди завоеванията на Йоан I Цимиски през 971 г.“ (с. 135–136). Много интересен е и разказът на историка за „Владимировия кръст“, който всяка година на църковния празник Петдесетница е носен с литийно шествие от църквата на черногорското село Велби Микуличи към близката планина Румия. Според легендата се смята, че това е бил същият кръст, който българският цар Йоан-Владислав (1015–1018) е изпратил на княз Йоан Владимир (поч. на 22 май 1016 г.) (с. 191–194). В края на книгата си Пл. Павлов се спира и на обществото и културата в Самуилова България, като изтъква нейното значение за нашата съвременност: „Кървавата епопея от края на Х и началото на XI в. поставя

пред хората в днешните държави България и Македония трудния, но жизнено важен въпрос за общите корени, за вековете на възход или на тежки изпитания, за нашите герои и мъченици, за разделението на един народ и неговата цена..." (с. 230).

3. Петров, Петър. Самуил – царят воин. София: Македонски научен институт–София, 2014. 131 с., 15 ил.

Книгата е с научно-популярен характер и се вписва в поредицата от публикации на автора, посветени на Самуилова България. Като се изключи първата част на монографията, тя е написана на строго хронологичен принцип и се състои от следните части: По следите на два надписа; Византия и България – съюзници и врагове (927–971); България не е завладяна от Византия през 971 г.; Давид, Мойсей, Арон и Самуил начело на българската държава; Разколът между братята Арон и Самуил; Второто завръщане на Борис и Роман в България; Роман и Самуил – съмишленици; Обсадата на София и поражението на византийците в Ихтиманския проход; България предприема мащабни действия против Византия; Поражението на българите при р. Сперхей; Провъзгласяване на Самуил за цар на българите; Двубоят между Византия и България продължава; Битката при Беласица; Смъртта на цар Самуил; Гаврил Радомир начело на българската държава; Цар Иван Владислав; Краят – капитуланство, предателство и героизъм; Василий II – василевсът българоубиец; Заключителни думи.

Любопитна е историята за откриването на надписите при с. Герман през 1888 г. и в гр. Битоля през 1956 г., с която П. Петров започва своето изложение. Тя въвежда читателя в българската тематика от времето на Самуиловото царуване. Авторът е представил главно политическата история на този период. Наред с патриотичния заряд на книгата, в нея се преповтарят някои стари възгледи, които съвременната историческа наука не поддържа. Така например П. Петров, като се позовава на сведението на полския летописец Йоан Длугош (XV в.), смята, че в периода 976–995 г. в България избухнало въстание на болярите Петър и Боян (с. 38–40). Тази интерпретация отдавна и аргументирано бе отхвърлена⁴. Цитираната и интерпретирана като исторически извор Записка на гръцкия топарх, или т. нар. „Аноним на Хазе“ (с. 40–45), през последните десетилетия с убедителни доказателства бе обявен за фалшификат без никаква научна стойност, направен през XIX в. от парижкия елинист (германец по произход) Карл Бенедикт Хазе (1780–1864)⁵. В книгата на П. Петров липсва научен апарат и библиография.

⁴ Войнов 1962.

⁵ Медведев 2003.

4. Попконстантинов, Казимир, Анна-Мария Тотоманова. Епохата на българския цар Самуил. Език и писменост. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2014. 174 с., 2 приложения (41+11 ил.).

Тази съавторска публикация има строго научен характер. По същество книгата се състои от две авторски студии. К. Попконстантинов е озаглавил своето изследване „Отпечатъци в българската писмена традиция (по епиграфски данни)“. То се състои от три части: Глаголическата писмена традиция в средновековна България (по епиграфски данни); Кирилската писмена традиция в средновековна България (по епиграфски данни); Как са се появили два „новооткрити Самуилови надписа“? В края на студията е поместен списък на използваната литература. В началото авторът накратко се спира на глаголическите надписи върху камък и върху оловни амулети. По-подробно той представя кирилските датирани надписи с оригиналния им текст (от скалния манастир до с. Крепча (921 г.), от Велики Преслав (931 г.), Добруджанския надпис (943 г.), надписа от манастира до с. Черноглавци (954/955, 959 и 962 г.), цар-Самуиловия надпис (993 г.), Варошки надпис (996 г.), Битолския надпис на Йоан Владислав (1015–1016 г.). Най-голямо внимание е отделено на надписите от с. Герман и от Битоля, които са подробно анализирани. Правилно К. Попконстантинов свързва Битолския надпис с българската строителна традиция от времето на кановете Крум (796–814), Омуртаг (814–831) и Маламир (831–836). В края на своето изследване авторът основателно отхвърля мнението на Ив. Добрев, че надписите от гр. Воден и от с. Скрът, в които се чете името на Самуил, могат да се разглеждат като част от епиграфското наследство на Самуиловата епоха (с. 7–78).

Студията на А.-М. Тотоманова е онасловена „Единството на българския книжовен език през X–XI век“ (с резюме на английски език) (с. 79–174). Тя е разделена на 114 параграфа, в които са анализирани ключови за единството на българския книжовен език проблеми на базата на паметници от тази епоха. А.-М. Тотоманова възприема мнението на Ив. Добрев, че надписът от Воден и надписът от с. Скрът са автентични паметници от това време. Тя коригира част от прочитаните надписи, предложен от К. Попконстантинов и Ото Кронщайнер (с. 159, бел. 65, с. 160, бел. 66–67, с. 164, бел. 70–72). Някои позовавания в книгата могат да се прецизират⁶. В заключението е формулиран следният извод: „Направеният анализ на старобългарските надписи от втората половина на X – началото на XI в. показва единството на книжовния и некнижовния писмен узус по времето на цар Самуил и неговите наследници“.

⁶ Твърдението, че Георги Сурсувул и ичиргу боила Мостич са едно и също лице, не е откритие на Иван Добрев в публикацията му от 2007 г. (с. 168, бел. 61; същото у Тотоманова 2015: 515, бел. 12). Тази теза за пръв път бе ясно обоснована от Гюзелев 2005: 28, 32, бел. 11.

5. К о м и т о в а, Цветана. Самуиловата крепост при Беласица – история и археология. София: Иврай, 2015. 182 с., с ил. Резюме на английски език.

Книгата се състои от шест части, каталог и списък на използваната литература. Тя е посветена на българската археоложка Димка Стоянова-Серафимова (1923–2002). Именно тя е човекът, който има най-много заслуги за археологическото проучване на крепостта Ключ и околния район. Първите две части от монографията разкриват важни моменти от нейната научна биография и проведените от нея археологически проучвания в Благоевградско. Третата част „Епохата на Самуил във византийските хроники“ представя историческия фон на укрепването на долината на р. Струмешница между планините Беласица и Огражден. Сърцевината на работата са следните три части: Теренни археологически проучвания на хълма Самуилова крепост; Земленото укрепление на хълма Самуилова крепост; Ранносредновековното селище X–XI в. на хълма Самуилова крепост. Книгата е написана както на базата на по-стари публикации и лични наблюдения, така и на основата на бележките от дневниците на Димка Серафимова. Тя е богато илюстрирано с цветни и черно-бели снимки, чертежи, схеми и карти, които дават възможност за визуална представа на проучвания терен. Приложената библиография е ценно улеснение за бъдещи историко-археологически публикации.

6. Т о м о в, Тома. Ключ 1014 г. София: Нов български университет, 2015. 175 с., с 20 ил. и 4 карти. Резюме на английски език.

Книгата Т. Томов е първото монографично изследване, посветено на българо-византийския сблъсък край крепостта Ключ през лятото на 1014 г. Изследването съдържа увод, седем глави и библиография. Авторът най-напред прави подробен географски преглед на района, в който се разиграват историческите събития. Отделни параграфи са посветени на планините, хидрографията, пътищата и топонимията. Във втора глава са представени историческите извори по темата. Третата глава е посветена на политическата обстановка на Балканите в периода от 971 г. до началото на похода на Василий II през лятото на 1014 г. В следващата глава е разгледана стратегията на Българското царство и Ромейската империя в предстоящия сблъсък. В пета глава е направено описание на укреплението при Ключ, като са използвани резултатите от досегашните археологически проучвания. Централно място в монографията заема шеста глава, озаглавена „Сражението“. Тук е уточнен броят на войниците от двете армии, пътищата, по които те се придвижвали, хронологията на сблъсъка по дни и други детайли. Според автора общата численост на византийските сили била 18 500 души, пленените (включително и ослепени) българи били около 7 900 души. В седма глава са изведени основните резултати и изводи от историческото проучване. Книгата се отличава с познаване на историческата фактология и оригинални авторски умозаключения и хипотези. Без съмнение тя ще остане като един от маркерите в изследването на българо-византийския двубой през 1014 г.

7. Н и к о л о в, Георги Н. Цар Самуил. София: Издателство „Захарий Стоянов“, 2016 (Поредица „Дълг и чест“, 4). 223 с., 32 ил.

Книгата е преработен вариант на монографията на автора за цар Самуил от 2014 г. Към основния текст са добавени три нови части: 1. Цар Самуил и Самуилова България в оценките на съвременната българска историопис (с. 7–15). Тук са цитирани авторските позиции на Паисий Хилендарски (1722–1763), Марин Дринов (1838–1906), Константин Иречек (1854–1918), Васил Затарски (1866–1935), Петър Мутафчиев (1883–1943), Васил Гюзелев, Петър Ангелов, Петър Петров, Пламен Павлов и др. 2. Цар Самуил в произведенията на средновековната, възрожденската и съвременната поезия. Подбрани стихотворения (с. 149–205). Впечатлява значителният брой автори на стихотворни творби за цар Самуил: Йоан Геометър (X в.), Константин Манасий (XII в.), Йосип Палиаруци – Крилан (1859–1885), Любен Каравелов (1834–1879), Иван Вазов (1850–1921), Пенчо Славейков (1866–1912), Кирил Христов (1875–1944), Атанас Далчев (1904–1978), Първан Стефанов (1931–2012), Любомир Левчев, Паруш Парушев, Матей Шопкин, Деян Енев и др. 3. Паметниците на цар Самуил. С текст и снимки са представени издигнатите каменни монументи на цар Самуил в Кресна, Петрич, София и Скопие.

СБОРНИЦИ

I. ЕВРОПЕЙСКИЯТ ЮГОИЗТОК ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА X – НАЧАЛОТО НА XI ВЕК. ИСТОРИЯ И КУЛТУРА. Международна конференция. София, 6–8 октомври 2014 г. Съставители акад. Васил Гюзелев, доц. Георги Н. Николов. София: Военна издателство, 2015. 799 с.

В сборника са поместени материалите от едноименната Международна конференция, организирана от Националния комитет за отбелязване 1000-годишнината от смъртта на българския цар Самуил. По различни причини част от докладите не са намерили място в изданието. Уводната част на сборника съдържа: Поздравление на акад. Васил Гюзелев, председател на Организационния комитет (на френски език); Приветствие на акад. Стефан Воденичаров, председател на БАН (на английски език) и Слово на министър-председателя на Република България проф. Георги Близнашки на възпоменателната вечер, посветена на 1000-годишнината от кончината на българския цар Самуил (поч. на 6 октомври 1014 г.) (с. 11–18).

Статиите в сборника са поместени в четири дяла. Първият дял История съдържа следните статии:

1. Т ъ р к о в а - З а ѝ м о в а, Vasilka. Les sources historiques sur les Comitopoules, 20–29. С резюме на български език.

Статията е без научен апарат и съдържа кратко представяне на основните исторически извори за комитопулите.

2. Μουτσόπουλος, Νικόλαος Κ. Γεγονότα τοῦ 9ου – 10ου αἰῶνα καὶ ἡ ἐπανάσταση τῶν Κομητοπούλων στὴν Πρέσπα, 30–62. С 39 черно-бели чертежи и снимки. С резюме на български език.

Гръцкият археолог, откривател на гроба на цар Самуил, представя основните събития от българо-византийския двубой и смъртта на българския цар. Изложена е информация за разкопките в базиликата „Св. Ахил“ на едноименния остров в Малкото Преспанско езеро.

3. Mladjov, Ian. Bulgarians and Magyars as allies and rivals across the early medieval frontier, 63–84. С една таблица. С резюме на български език.

След подробен преглед на българо-унгарските отношения авторът се спира на брака на българския престолонаследник и бъдещ цар Гаврил Радомир (1015–1018) с неизвестна по име унгарска принцеса в края на Х в. Той стига до извода, че от този брак са се родили две деца – Петър Делян и бъдещият унгарски крал Шамуел Обо/ Sámuel Aba (1041–1044). Дъщерята пък на Шамуел Обо, Агата (поч. след 1068) е станала съпруга на английския крал Едуард Изгнаника (поч. 1057). Един от главните аргументи на Ян Младжов са имената (нехарактерни за унгарците по това време), свързани с Българското царство и комитопулите – Петър, Самуил, Агата.

4. Ziemann, Daniel. Samuil and the West, 85–94. С резюме на български език.

Авторът се спира на отношенията между Българското царство, Папството и Империята на Отоните, като отхвърля възможността цар Самуил да е коронясан от Римската църква. Той анализира сведенията за посещението на български пратеници в Кведлинбург през 973 г. и сведенията на Адемар дьо Шабан (988–1035) за българо-византийските сблъсъци в края на Х и началото на XI в. Немският учен не е използвал едно важно българско изследване за българо-германските отношения през 70-те години на Х в.⁷

5. Marinow, Kiril. Mountain warfare in the Byzantine-Bulgarian military struggles, the end of 10th – the beginning of 11th century between theory and practice (An outline), 95–107. С резюме на български език.

На основата на късноантичните и византийските трактати за военно изкуство и по-специално за воденето на битки в планински условия Кирил Маринов (полски учен от български произход) анализира военните действия на българи и византийци в сраженията при Траянови врата (17 август 986 г.) и при крепостта Ключ (29 юли 1014 г.). Показано е отлично познаване на историческите извори и научните изследвания.

⁷Гюзелев 2004: 389–396.

6. S a l a m o n, Maciej. The Belasitsa Battle or Belasitsa military operation?, 108–141. С резюме на български език.

Най-добрият полски византолог прави детайлно изследване на изворите, които дават сведения за българо-византийския сблъсък край планината Беласица. Той стига до извода, че тук става дума за византийска военна операция, а не за същинско сражение. Крайният резултат не донесъл особена полза на византийския император Василий II. Пленените 14–15 хиляди български войници станали излишна тежест за ромейското командване и по тази причина били ослепени. Статията внася сериозен принос в изследването на събитията от лятото на 1014 г.

7. Т о м о в, Тома. Битката при Ключ през 1014 г., 142–169. С 1 карта. С резюме на английски език.

Детайлно изследване за българо-византийските сражения през лятото на 1014 г. В заключение Т. Томов прави следния извод: „И на последно място, т.нар. Битка при Ключ не е внезапна, т.е. нападение, поражение или победа. Императорът използвал своята армия за опустошения и за разрушаване на защитните преградни съоръжения на българите по пътя си – т.нар. деми, придружени с ровове. Казано с други думи, много по-правилно ще е тя да бъде наречена Ключка операция“.

8. S c h r e i n e r, Peter. Die vermeintliche Blendung. Zu den Ereignissen von Kleidion im Jahr 1014, 170–190. С 3 карти. С резюме на български език.

По време на конференцията това бе един от най-дискутираните доклади. Статията в сборника е разделена на десет части. Първата е озаглавена „Ослявяването на българските войници и смъртта на Самуил според Йоан Скилица“. В нея авторът проследява съобщението на византийския историк за събитията от 1014 г. в компилацията на Йоан Зонара, у Михаил Глика, у Константин Манасий (включително в старобългарския превод на неговата Хроника), у Ефрем и др. Във втората част „Ослявяването като наказание“ авторът показва как то е възникнало, а в третата („За началото на наказанието ослявяване във Византийската империя“) как е било кодифицирано във византийските законодателни сборници и кога за пръв път е било приложено. В четвъртата част („Кой е бил ослявяван?“) авторът отбелязва, че ослявяването се превръща в политическо наказание и посочва по-известните случаи за неговото налагане. Според неговите наблюдения няма примери на масово ослявяване и съобщението на Скилица е единственият случай за подобно събитие. Петата част е онасловена „Извършването на ослявяването“ и в нея авторът описва начините за конкретно изпълнение на това осакатяване. Основната му теза е изложена в следващите части: „Възможни ли са масови ослявявания?“, „Съдбата на военнопленниците“, „Разсъждения върху войсковата численост“, „Исторически и топографски фон“, „Какво се случи при Ключ – победа или поражение?“ Заключение на Петер Шрайнер

е, че масово ослепяване на 15 хиляди българи не е имало, а цялата история е дело на византийската пропаганда.

9. M a k s i m o v i ć, Ljubomir, Bojana K r s m a n o v i ć. The Byzantine administration in the northern Balkans and Tsar Samuil, 191–198. С резюме на български език.

Статията е посветена на византийската военно-административна организация след завоеванията през 1018–1019 г. Авторите заключават: „Окончателното покоряване на Балканите (1018–1019) довело до нова реорганизация на провинциалното управление, при което Василий II по същество обединил византийските и българските административни практики“.

10. П а в л о в , Пламен. Бележки за политическата идеология на Първото българско царство при цар Самуил и неговите наследници, 199–207. С резюме на френски език.

Авторът застъпва становището, че комит Никола е кръвно свързан с Плисковско-Преславската (Крумова) династия.

11. P o l y v u a n n y u, Dmitry I. Territorial dimensions of medieval Bulgarian state identity, 208–216. С резюме на български език.

Авторът обръща внимание на използваните в старобългарската литература названия БЛЪГАРСКА ЗЕМЯ и ЗАГОРА. Той застъпва гледището, че завладяната от българите през Ранното средновековие територия на Балканския полуостров е била основен елемент на българската държавна идентичност.

12. S h e p a r d, Jonathan. Communications across the Bulgarian lands – Samuel’s poisoned chalice for Basil II and his successors?, 217–235. С резюме на български език.

Английският изследовател посочва причините, поради които Самуил превръща западните български земи в свой политически и военен център. В основата на този избор има икономически и търговски интереси, той е свързан с контрола върху голяма част от Via Militaris и особено върху Via Egnatia.

13. D e l i k a r i, Angeliki. Die Situation in Nord-West Makedonien während der Regierung des Basileios II., die sogenannte Kirche des Zaren Samuel und die Gründung des Erzbistums von Ochrid, 236–243. С резюме на български език.

Изнесенят доклад и настоящата публикация повтарят някои от тезите на гръцката колега, развити в монографията ѝ „Охридската архиепископия през Средновековието“, публикувана в Солун през 2014 г. Според нея пренасянето на мощите на св. Ахил Лариски, както и тези на епископите Скопел Регий и Трики Диодор, а по-късно и на св. Трифон Которски, показват, че

цар Самуил се е стремил да наложи Преспа като църковно средище на своята държава. Тя допуска, че по време на царуването му епископите в нея са били под църковната юрисдикция на Римската църква. А. Деликари твърди, че след учредяването на Охридската архиепископия през 1018 г. нейният предстоятел е бил наречен *ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας*, но това според нея няма връзка с Българската църква, а е по-скоро резултат от организирането на византийската тема „България“.

14. С и м е о н о в а, Лиляна. Българите и панаирите във Византия през XI–XII век, 244–257. С резюме на английски език.

Л. Симеонова разглежда информацията у Йоан Скилица, че през 1002 г., докато византийският император Василий II обсаждал Видин, българският цар Самуил неочаквано нападнал панаира, който се провеждал всяка година в Адрианопол (Одрин) на празника Успение Богородично, и след като заграбил огромно количество плячка от панаира, се завърнал в страната си. С това нападение Самуил нанесъл икономически удар върху този важен регион за империята. Разгледани са и други сведения за провежданите във Византийската империя панаири.

15. А н г е л о в, Петър. Цар Самуил в представите на византийците, 258–265. С резюме на английски език.

Авторът е анализирал сведения за българския владетел цар Самуил от историческите творби на византийските автори Лъв Дякон, Йоан Скилица, Михаил Псел, Продължителя на Георги Монах, Никифор Вриений, Анна Комнина, както и поетичните творби на Йоан Геометър, Словата на Михаил Псел, Житието на св. Никон Метаноите, Похвалното слово за Фотий Тесалийски, Похвалното слово за св. Димитър от Йоан Ставракий.

16. P e t r o v s k i, Boban. Central-Southern Europe under the restored Byzantine administration after the fall of Samuel state, 266–276. С резюме на български език.

В статията авторът предлага своя нова терминологична локализация на Самуиловото царство – „централна южна Европа“.

17. P o p o v i ć, Mihailo St. Das Herrschaftsgebiet des Zaren Samuel im Mittelalter und dessen Erforschung zwischen 1890 und 1918, 277–298. С резюме на български език.

Ученият привежда интересни сведения от Архива на Австрийския археологически институт, отнасящи се до откриването на Самуиловия надпис от 993 г. и Битолския надпис от 1015 г. Въведена е в обращение оригинална документация, която свидетелства за интереса към историята на Самуилова България.

18. П е т к о в а, Илка. Българската историография по някои проблеми, свързани с цар Самуил и неговата епоха, 299–307. С резюме на английски език.

Статията е с обзорен характер и отбелязва по-важните постижения на българската медиевистика в проучването на периода 971–1018 г.

19. С ъ б о т и н о в, Антон. Комитопулите и цар Самуил в чуждестранната историопис, 308–320. С резюме на английски език.

В статията е направен преглед на изследванията в периода 1875–2007 г. Авторът не е професионален историк и това е една от причините за големите пропуски в изложението. Темата е важна за нашата медиевистика и неговата, макар и любителска публикация може да послужи за основа на едно бъдещо проучване по този въпрос.

Вторият дял на сборника Археология съдържа следните статии:

20. Д о н ч е в а - П е т к о в а, Людмила. Плиска от края на Х до 60-те години на XI век, 322–343. С 11 черно-бели илюстрации. С резюме на немски език.

Л. Дончева-Петкова е доайен на българската средновековна археология. В статията си тя представя археологическия материал от Плиска, проучен през последния половин век: нумизматични находки, градоустройство, занаяти, накити, керамика.

21. С h e y n e t, Jean-Claude. Les généraux byzantins face aux Bulgares au temps de Basile II et le destin de leurs familles, 344–365. С 14 илюстрации. С резюме на български език.

Статията на известния френски сигилограф внася ценен принос за изучаването на византийското завоевание по българските земи в периода на управлението на император Василий II Българоубиец. Въз основа главно на сфрагистичен материал е проследена дейността на ромейски военачалници от фамилиите Мелисен, Диоген, Уран, Кондостефан, Вотаниат, Пигонит, Ксифиа, Кавасила, Ехмалет, Таронит, Теодорокан и Цоцикий. Публикувани са някои неизвестни оловни печати, които за пръв път се въвеждат в научно обращение.

22. Й о р д а н о в, Иван. Печати на византийски военачалници, участвали в българо-византийската война (976–1018), 366–385. С 13 илюстрации. С резюме на английски език.

Тази статия на световноизвестният български сигилограф и нумизмат е тясно свързана с предходната публикация на неговия френски колега. Ив. Йорданов разделя печатите в две групи на хронологически принцип: 1. Печати от 976–986 г.; 2. Печати от 1000–1018 г.

23. Ж е к о в а, Женья. България и Византия (976–1025). Приносът на нумизматиката, 386–401. С 15 илюстрации. С резюме на английски език.

В статията е направен преглед на монетната картина на Балканите. В таблица са представени находките на византийски монети от днешните североизточни български земи.

24. П о п к о н с т а н т и н о в, Казимир, Росина К о с т о в а. Погребални практики на българския елит през X–XI век: Археология и епиграфика, 402–422. С 11 илюстрации. С резюме на английски език.

Публикацията е разделена на следните части: Гробове на светския елит; Гробове на духовния елит; Къде са били погребани българските царе и членовете на техните семейства от края на IX и през X в.?

25. Р а б о в я н о в, Деян. Традиции и влияния в крепостното строителство на Първото българско царство в периода X– началото на XI век, 423–431. С 1 карта. С резюме на английски език.

Българският археолог обръща по-специално внимание на византийското влияние и неговата рецепция в архитектурата.

26. М и т р е в, Георги. Самуиловата крепост-дема в Ключката клисура – нови теренни проучвания и наблюдения, 432–450. С 12 илюстрации. С резюме на английски език.

Авторът представя резултатите от своите лични наблюдения и проучвания на археологическите артефакти в района на крепостта Ключ.

27. Н е ш е в а, Виолета. Военноопорни пунктове на българския цар Самуил в долините на Средна Струма и Струмешница през 1014 г., 451–466. С 12 илюстрации. С резюме на английски език.

В статията са използвани данните от археологическите проучвания на Мелник и неговите околности.

Третият дял на сборника Език и книжовност съдържа следните статии:

28. Т h o m s o n, Francis J. Gregory the Presbyter of Bulgaria: the man and the myths, 468–511. С резюме на български език.

Статията преразглежда в детайли наличната информация за личността, социалния статус и преводаческата дейност на една от най-дискусионните фигури в историята на старата българска книжовност – Григорий презвитер. Неговото име е известно единствено от кратка бележка към славянския текст на т.нар. Юдейски хронограф, запазен в късни руски преписи. Проф. Томсън аргументирано отхвърля натрупалите се през последните две столетия догадки, митове и съмнителни идентификации, като откроява единствено сигурните данни за него – че той или е превел, или е редактирал по-ранен превод на библейското Осмокнижие и че това е станало по заповед на цар Симеон във времето, когато той все още е бил княз, т.е. между 893 и 913–914 г. Предложени са два нови варианта за превод на бележката за Григорий презвитер, както и емендация на текста ѝ.

29. Т о т о м а н о в а, Анна-Мария. Самуиловите надписи и старобългарският книжовен език, 512–520. С резюме на английски език.

Заклученията на автора повтарят посочените в цитираната по-горе публикация⁸.

30. I v a n o v, Sergey A. Old Bulgarian inscriptions vis-à-vis the Roman and Byzantine ones: The question of performativity, 521–527. С резюме на български език.

Написана в есеистичен стил и стояща встрани от темата за Самуиловото време, публикацията на С. Иванов съпоставя старобългарските надписи с техни римски и византийски аналози и откроява една тяхна важна особеност по отношение на перформативността – като правило римската и византийската епиграфска практика не допускат официалните надписи да се издават от първо лице (то е характерно основно за графитите), докато в старобългарската епиграфика (както и в паметниците от възобновеното Българско царство) именно това е предпочитана от българските владетели форма на изказ.

31. R i g o, Antonio. Les premières sources byzantines sur le Bogomilisme et les œuvres contre les Phoundagiagites d'Euthyme de la Péribleptos, 528–551. С 8 цветни и черно-бели илюстрации. С резюме на български език.

В едно перфектно историко-филологическо изследване италианският изследовател достига до извода, че византийският монах Евтимий от цариградския манастир „Св. Богородица Перивлепта“ (XI в.) е написал три различни антиеретически съчинения срещу фундагиагитите или богомилите. Немският учен Герхард Фикер (1865–1934) в своето издание е обединил трите съчинения в един текст⁹. По тази причина е необходимо ново текст-критично издание на посочените съчинения.

32. И л и е в, Илия Г. Деволското книжовно и литературно средище от края на IX до началото на XII век – от свети Климент до Михаил Деволски, 552–567. С 1 илюстрация. С резюме на английски език.

Статията се състои от две части, посветени на дейността и творчеството на св. Климент Охридски и на епископа на Девол Михаил.

33. M o u t a f o v, Emmanuel. Basil II: A Bulgar-slayer or a true-born Bulgarian?, 568–577. С 4 илюстрации. С резюме на български език.

Авторът смята, че прозвището „Българоубиец“ е измислено от братя на Василий II Константин VIII (1025–1028). Той вероятно е поръчал над-

⁸ По п к о н с т а н т и н о в, Т о т о м а н о в а 2014: 79–174.

⁹ F i c k e r 1908.

гробния текст върху саркофага на Василий II. Именно този текст може би са видели войниците на Михаил VIII Палеолог през 1260 г. според описанието на Георги Пахимер, за да сметнат, че саркофагът в цариградския храм „Св. Йоан Богослов“ принадлежи на Василий II. Това според автора е още едно доказателство, че прозвището „Българоубиец“ се появява още през първите десетилетия на XI в.

34. N i k o l o v, Angel. On Basil II's cognomen „The Bulgar-Slayer“, 578–584. С резюме на български език.

Въз основа на някои извори, сред които се откроява латинският полемичен трактат „За ересите и лицемерието на гърците“ от Лъв Тосканец, А. Николов достига до извода, че прозвището „Българоубиец“ на ромейския василевс Василий II вероятно се е появило и разпространило в народна среда още в началото на XI в., но неговата употреба в официални византийски текстове е била ограничена чак докъм края на XII в.

35. P i r i v a t r i ć, Srđan. Personal names in the ruling families of the First Bulgarian Empire in the second half of 10th and the early 11th centuries. Some observations on their political implications, 584–596. С резюме на български език.

Както се вижда от заглавието, сръбският учен изследва личните имена във владетелското семейство на ранносредновековното Българско царство. Той обръща внимание на старозаветните имена на комитопулите (Давид, Мойсей, Аарон и Самуил), двойните имена на Гаврил Радомир (според него погрешно наречен Роман от Йоан Скилица) и Иван Владислав, името на цар Роман Симеон, както и на имената Петър, Прусиан, Алусиан, Аарон, Траян, Радомир, Климент (последните шест са децата на цар Иван Владислав). Изводът на Сърджан Пириватрич е, че даването на лични имена в царските фамилии на България е имало сериозни политически мотиви.

36. Б ъ р л и е в а, Славия. „...И появи се звезда-комета, и умря цар Самуил...“ Българският мотив в латинските хроники от Салическата епоха, 597–606. С резюме на английски език.

Лупус Протоспатарий в своята латиноезична хроника от XI в. отбелязва следното: „1015 година. Индикт 13. Тази година през месец февруари се появила звезда-комета. И умрял цар Самуил, и се възцарил неговият син“. В някои от неговите летописни бележки е използвано т. нар Пизанско летоброене. То започва с Въплъщение Христово – на 25 март в годината преди Рождество и изпреварва с 1 година общоприетото днес християнско летоброене. Затова в Хрониката на Лупус Протоспатарий няма хронологична грешка. Известно е, че в началото на 1014 г. наистина се е появила комета, която се доближила най-близо до земята през февруари.

37. G i a k o u m i s, Konstantinos. Contesting the sacred in space. Saint John Vladimir and the westernmost dominions of Tsar Samuel, 607–630. С 22 цветни илюстрации. С резюме на български език.

Албанският изследовател проследява вековното съхраняване на църковния култ към св. Йоан Владимир (поч. на 22 май 1016 г.) чак до наши дни в Сърбия, Хърватска, Черна гора, България, Албания и Гърция.

38. В е л и н о в а, Вася. Войните между българи и византийци през погледа на Константин Манасий, 631–638. С резюме на английски език.

В статията накратко е представена идейната същност на византийската хроника от XII в. и преводаческите похвати в нейния среднобългарски превод от средата на XIV в. В. Велинова посочва, че при описанието на битките на Василий II с българите се откриват преки алюзии с Омировата „Илиада“: българите са сравнени с дарданците, телата им падат като снопи, те се сражават като свирепи глигани и диви козли.

39. М и л т е н о в а, Анисава. Времето на цар Самуил в средновековната българска литература, 639–664. С резюме на английски език.

В статията са представени литературните произведения, възникнали в Самуилова България. В заключението на своята работа А. Милтенова проследява основните насоки за българската книжовност през XI в. подир покоряването на Българското царство.

40. P a v l i k i a n o v, Cyril. Bulgarian presence inside and north of Mount Athos during the late 10th and the early 11th century – the evidence of the Slavic toponyms, 665–675. С 3 карти. С резюме на български език.

Вещият познавач на историята на светогорските манастири посочва следите от славянско (българско) присъствие на Атон през Средновековието – топонимите Провлакас (X–XI в.), Глобучица (943–982), Лозикин (982–1141), Градиска (982–1001), Зеленица (982–1001), Девеликия (1042), Камена (908–1071), Радохоста (1008), Рудава (1008–1085), Ресетиникия (996), Муздолока (996), както и други местни имена като Черни вир (980–1015), Черноглав (1071), обителта Баница (1018–1141), Желянов манастир (1033–1363) и обителта Калеци (1045–1080).

41. М а λ ι γ κ ο υ δ η ς, Φαίδων. Οι Βούλγαροι Σλάβοι τῆς Ἱερίσσοῦ (10ος–11ος αι.), 676–684. С резюме на български език.

В документ на светогорския манастир Ивирон от 4 юли 982 г. един от свидетелите (поп Георги), които потвърждават споразумението между манастира и жителите на Ерисос (дн. Йерисос), е сложил подписа си на глаголица. Оттук се изказва предположението, че споменатите „български славяни“ в този район произлизат от района на Охрид, където глаголицата се е използвала продължително време.

Четвъртият дял на сборника Изкуство съдържа следните статии:

42. К у у м д з х и е в а, Svetlana. Bulgarian music during the epoch of Tsar Samuil (10th to 12th century), 686–699. С 12 илюстрации. С резюме на български език.

Св. Куюмджиева сравнява византийските музикални образци и славянските им преводи. Най-често са били прилагани два основни принципа на музикален превод: изосилабизъм (съобразяване с броя на сричките на думите при двата езика) и хомотония (разположението на акцентите на думите). При нотацията има особености – например някои от невмените комбинации не се откриват в съответните византийски образци.

43. Р у с е в а, Ралица. Базиликата „Св. Ахилий“, монашеството и изкуството в Преспа. Предварителни бележки, 700–716. С 11 цветни и черно-бели илюстрации. С резюме на френски език.

Направен е опит да се проследи влиянието на изкуството в Преспа върху паметниците на архитектурата и живописа в Костур и Охрид.

44. М и л а н о в а, Албена. Скулптурната украса на базиликата „Св. Ахил“ в контекста на византийската пластика, 717–741. С 37 илюстрации. С резюме на френски език.

В статията се обръща внимание на употребата на сполии, господството на ниския релеф с плоскостно и схематично третиране на фигури и орнаменти „в негатив“, появата на гипсова скулптура, като се подчертава оригиналността на орнаменталния репертоар.

45. Д ж у р о в а, Аксиния. Към въпроса за украсените гръцки ръкописи от X–XI век от Охрид с оглед на тяхното възникване, 742–759. С 11 цветни илюстрации. С резюме на френски език.

Предмет на публикацията са осем паметника от ръкописната колекция на Института за опазване паметниците на културата и Народния музей в Охрид.

46. М у с а к о в а, Елисавета. Глаголическите старобългарски ръкописи от X и XI век: състояние на проучванията върху тяхната украса, 760–778. С резюме на английски език.

В центъра на изследването е възможността Асеманиевото глаголическо евангелие да е било част от българската книжовна продукция в Охридско-Преспанския регион от края на X и началото на XI в.

47. Д о м о з е т с к и, Любен. Водоча преди и след 1014 г. Някои особености на църковното изкуство на прехода между X и XI век, 779–796. С 8 илюстрации. С резюме на английски език.

Авторът изследва запазената живопис в трите църковни сгради от струмишкото село Водоча, строени в периода X–XII в. и известни днес под името „Св. Леонтий“.

II. Хиляда години от битката при Беласица и от смъртта на цар Самуил (1014–2014). Под ред. на В. Гюзелев и Г. Н. Николов. София, 2015, 262 с.

Този втори сборник съдържа материали от едноименната Международна научна конференция, проведена в гр. Петрич на 9 октомври 2014 г., организирана от Българската академия на науките, Асоциацията на византинистите и медиевистите в България, Македонския научен институт – София и Община Петрич. Уводната част започва с предговор (автори: Александър Гебенаров, Методи Бисерков, Георги Н. Николов) за провеждането на конференцията и за тържественото честване паметта на цар Самуил и неговите войници, състояло се същата вечер в обновения Национален парк-музей „Самуилова крепост“. Поместени са и приветствията на кмета на община Петрич инж. Вельо Илиев и на председателя на Македонския научен институт в София Александър Гребенаров (с. 9–17).

Сборникът съдържа 18 научни статии, библиография и приложение от 30 цветни снимки от конференцията и тържественото честване. Включени са следните изследвания:

1. Г ю з е л е в, Васил. Бележки върху историята на България по времето на комитопулите, царете Роман-Симеон и Самуил и техните наследници (971–1018 г.), 18–44.

В статията си авторът е направил изложение върху политическата история на Българското царство и войните му с Византийската империя, както и преглед на постиженията в областта на литературата и изкуството. Той определя тези постижения като „своеобразно продължение на Симеоновия ‘Златен век на българската книжовност’“.

2. А н г е л о в, Петър. Сравнения на цар Самуил с други исторически личности във византийската книжнина, 45–51.

II. Ангелов обръща внимание на личностните и художествени сравнения на цар Самуил, направени от Анна Комнина („последният от българската династия, какъвто е бил юдейския цар Седекия“), Йоан Геометър („страшен Тифон измежду злодеите, който изгаря всичко по пътя си“) и Кекавмен („тиран“).

3. П о л и в я н н и й, Дмитрий. Средновековна България през IX–X век: Изток и Запад, 52–59.

Изтъкнатият руски медиевист и специалист по българска история посочва единството на източните и западните български земи като част от единен държавен организъм и единно етническо присъствие.

4. Т о м о в, Тома. Битката при Ключ, 1014 г., 60–69.

Статията е съкратен вариант на посочената по-горе монография на автора по същата тема.

5. И л и е в, Илия Г. Добавките на Михаил Деволски към Хрониката на Йоан Скилица и борбата на българите с Византия през X–XI век, 70–75.

Авторът поддържа мнението, че добавките, направени от епископа на Девол Михаил към Хрониката на Скилица, са заимствани от недостигнала до днес българска царска хроника.

6. П е т к о в а, Илка. Цар Самуил и богомилите, 76–83.

Според И. Петкова цар Самуил не е допускал каквито и да било стъпки на съглашателство по отношение на богомилите. Всички негови действия и държавническата му практика са били издържани в изключителен строго православен дух.

7. Н и к о л о в, Ангел. Около прозвището на Василий II „Българоубиец“, 84–91.

Публикацията е български вариант на цитираната по-горе англоезична статия¹⁰.

8. П а в л о в, Пламен. Цар Самуил – от битката при Ключ до смъртта му в Преспа (29 юли – 6 октомври 1014 г.), 92–100.

Авторът е привлякъл всички исторически извори за смъртта на цар Самуил, с които показва, че драматичният край на българския цар е бил помнен от българите и през следващите столетия.

9. К р ъ с т е в, Красимир С. Египетски извори за гибелта на Самуиловите приемници, 101–106.

Оригинално изследване. Привлечени и коментирани са сведения от историческите творби на Яхя ибн Саид ал-Антаки, Джирджис ал-Макин ибн ал-Амид, Али ал-Макризи, както и други източни извори.

10. Н и к о л о в, Георги Н. (Пра)българската държавна традиция в Самуилова България (краят на X – началото на XI в.), 107–121.

В статията са показани основните институционални елементи на Българското царство в края на X и началото на XI в., наследени от държавната традиция на (пра)българите през VII–X в.

11. Й о р д а н о в, Румен С. Заговорът на Елемаг и Гавра през 1019 г., 122–128.

Докторантът от Софийския университет привежда едно малко познато сведение за българския болярин Елемаг /Елинаг Сфранцес. След 1018 г. той

¹⁰ N i k o l o v 2015: 578–584.

е бил въздигнат за магистър и назначен за катепан на пограничната мало-азийска тема Тарон (западно от езерото Ван).

12. Ч о л е в а - Д и м и т р о в а, Анна. Топонимията на село Ключ, Петричко, като исторически извор, 129–140.

Посочени са топоними, които имат пряко или косвено отношение към събитията от лятото на 1014 г. като Ключ, Кокалица, Смърдашец, Вадючи, Кланица, Шаторо и др.

13. К а р а ч о р о в а, Ивона. Епиграфски паметници, свързани с цар Самуил. С приложения на текстове от надписите, 141–154.

Предмет на изследването са Самуиловият надпис от 993 г., Битолският надпис от 1015–1016 г., както и очевидните по-късни фалшификати, известни като „Воденски надпис“ и „надпис от с. Скрът“. Ив. Карачорова се е предоверила на някои ранни публикации за последните два надписа и неуместно е използвала мнения на лаици по тази тема.

14. М и т р е в, Георги. За Самуиловата крепост и битката в Ключката клисура от 1014 г. С 4 илюстрации, 155–166.

Авторът се опитва да съчетае сведенията от писмените извори с материалите от археологическите разкопки, и по-специално от теренните проучвания в Ключката клисура.

15. К о м и т о в а, Цветана. Укреплението на хълма Самуилова крепост – централно звено от преградната стена – „дема“ при Беласица, 167–195. Със 17 илюстрации.

В сбит вид са представени археологическите проучвания от по-ранни публикации на български учени.

16. Н е ш е в а, Виолета. Фортификационната система на Мелник през управлението на българския цар Самуил (997–1014). С 6 илюстрации, 196–210.

Писмените исторически сведения за събитията от 1014 г. се допълват с археологическия материал от района на Мелник, събиран от автора през последните десетилетия.

17. В а с и л е в а, Михаела. Димка Серафимова и приносът ѝ в изследването на средновековната история на Пиринския край, 211–224.

В статията е проследена научната дейност, и по-специално проучването на Самуиловата крепост от българската археоложка Димка Серафимова (1923–2002) в периода 1952–1984 г.

18. М а р к о в, Николай. Българската автокефална архиепископия в Охрид, 1018–1767 г. – изложба на Националния исторически музей, 225–232. Със 7 илюстрации.

Авторът е представил основните експонати на изложбата в НИМ.

III. ОБРАЗЪТ НА ЦАР САМУИЛ. ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА, ИСТОРИЯ, ФОЛКЛОР, ИЗКУСТВО. С., 2016 (Библиотека. Списание за библиотечни и информационни науки, книгознание и литературна история, XXIII (LXII), 4. Тематичен брой).

В този тематичен брой на сп. „Библиотека“ са поместени материалите от Националната кръгла маса, посветена на 1000-годишнината от гибелта на цар Самуил, състояла се в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ на 3 октомври 2014 г. Организатори на форума бяха Националната библиотека и Институтът за литература при БАН. От тяхно име слова произнесоха проф. Боряна Христова и доц. Елка Трайкова. Научната част започна с въвеждащ доклад на академик Васил Гюзелев. От изнесените на кръглата маса общо 14 доклада, тук са публикувани десет статии и научни съобщения на участниците от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, НБКМ и Театралния колеж „Любен Гройс“. Статиите са придружени с резюмета на английски език.

1. А т а н а с о в, Димитър. Цар Самуил в Разметаница: Средният Запад срещу Югозапада в културното инженерство на българската държава, 7–26.

Културологично и етнологично-фолклорно изследване за района на Дупнишко и Кюстендилско, където все още се пазят народни легенди за цар Самуил и неговото управление. Специално внимание авторът отделя на историята и идеологическото моделиране на местната памет.

2. П е р к л и е в а, Виолета, Ивайло М а р к о в . Цар Самуил и Беласишката битка в пограничния регион Петрич (България) – Струмица (Македония). Културна памет и културни политики, 27–39.

В статията са представени резултатите от етнологична експедиция в районите на Петрич (Р България) и Струмица (Р Македония). Авторите обръщат внимание на интересните топоними, които се свързват с историята на Самуилова България: 1. В района на Петрич: Ключ, Скрът, Самуилово, Коларово, Самуилова крепост, Вадичи/Вадичника, Очивадец, Кокалица, Смърдешница/Смърдешец, Чукалъко, Скопец, Тунел. 2. В района на Струмица: Самоилово, Свидовица, Робово, Колешино, Костурино, Водоча, Пирго, Цареви кули. Предмет на изследване е културната политика по отношение на цар Самуил от двете страни на границата (на държавно и местно ниво) от 1912 г. до днес. Не са използвани изследванията на Анна Чолева-Димитрова за топонимията в Петричко (вж. например цитираната тук нейна статия по този въпрос).

3. Д и ч е в, Богдан. Домашното огнище на царя (или битът на паметта за Самуил), 40–49.

Публикацията представя материалите от етноложко изследване в Югозападна България. Самуиловото време в битовия свят на местните жители, интервюирани от автора е разгледано в няколко основни аспекта – топонимия (и антропонимия), местните предания, материални следи от епохата, празничната ритуалност и въображаеми сюжети.

4. Г р и г о р о в, Григор Хар. Местната памет за историческия сюжет „Цар Самуил убива брат си Аарон в Разметаница“, 50–71.

Представени са резултати от етноложка еспедиция в Югозападна България. Статията се фокусира върху местната и фолклорна памет, както и върху примери на народната етимология.

5. А л е к с и е в, Божидар. Националният парк-музей „Самуилова крепост“ и ролята му в културата на селата от Подгорията (Подгорieto), 72–82.

Подгорие се нарича северното (българско) подножие на планината Беласица. Авторът се спира на предисторията на изграждането на мемориала, неговото създаване и значението му за местната общественост.

6. К е н д е р о в а, Стоянка. Българската държава при цар Самуил според арабски извори, 83–88.

Ценно историческо изследване. Анализирани са сведенията от Йахайа ибн Саид ибн Йахайа ал-Антаки († 1066) и на Мухаммад ибн Абд ал-Карим аш-Шайбани, по известен с името Ибн ал-Асир (1160–1233). Интерес представлява и арабското съчинение „Наниз от перли със сведения за византийските императори“, което е превод от гръцки език. Автор на гръцкия оригинал е Матей Кипърски (XV в.). Последното произведение съдържа данни за българската средновековна история, които все още не са достатъчно добре проучени.

7. М а л и н о в а - Д и м и т р о в а, Людмила, Людмил Д и м и т р о в. Смъртта на цар Самуил в една словенска интерпретация (Йосип Палиаруци – Крилѐн), 89–96.

За пръв път на български език е преведена и публикувана елегията на словенския поет Йосип Палиаруци – Крилѐн (1859–1885) „Смъртта на цар Самуил“. Авторите привеждат данни за интереса на словенските автори към съдбата на българите. Две уточнения: Цар Самуил не е умрял нито в Прилеп, нито в Охрид, а в Преспа. Причината в стихотворението да се споменава Прилеп е, че по време на битката при Ключ (29 юли 1014 г.) неговият син Гаврил-Роман Радомир спасява Самуил на своя кон и го отвежда в Прилеп, както свидетелстват византийските извори. Що се отнася до твърдението, че Самуил е син на Шишман, това е била господстващата по онова време

теза¹¹ и словенският поет се е доверил за историческата фактология на тогавашната хърватска научна книжнина.

8. К а р а д а ч к а, Юлия. Образът на цар Самуил в чуждите извори и в чуждата художествена литература, 97–105.

Исторически и литературен обзор.

9. Я н а к и е в а, Елена. Цар Самуил и Самуиловата държава в българската художествена и историческа литература, 106–120.

Статията съдържа три раздела: прозаически творби, поетически творби и обзор на историческите изследвания.

10. Х и н к о в а, Албена. Образи на цар Самуил в художествената литература и техни паралели в публицистиката на Българското възраждане, 121–134.

Зад това заглавие в статията стоят само няколко произведения на Любен Каравелов (1834–1879) и Христо Ботев (1847–1876). Авторката изказва известни съмнения относно авторството на Л. Каравелов за стихотворението му „Българинът печели“.

С Т А Т И И

Тук са изброени по азбучен ред публикуваните в различни български сборници и научна периодика статии, посветени на историята на Самуилова България. Коментирани са само онези от тях, които се нуждаят от допълнително пояснение на заглавието и съдържанието.

1. В а с и л е в а, Михаела. Димка Серафимова и приносят ѝ за възраждане на „Беласишката оптимистична трагедия“. – Македонски преглед, 37, 2014, 3, 29–36. С резюмета на английски и руски език.

2. В е н е д и к о в а, Катерина. За Махмуд паша – строителя на Голямата джамия в София. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 10, 2014, 315–340, Табл. XLIII–XLVI. С резюме на английски език.

К. Венедикова разчита наскоро публикувана от Зоран Павлов фотография на посветителен каменен надпис на арабица, който се е намирал над входната врата на Сунгур Чауш джамия в гр. Битоля (дн. Р. Македония). В същата джамия, след нейното разрушаване през есента 1956 г., е открит строителният надпис на българския цар Йоан-Владислав (1015–1018), само-

¹¹ Обяснение на този факт вж. у З л а т а р с к и, В. Н. Тъй наречените „грамоти“ на Пинция и неговия син Плезо. – Годишник на Софийския университет, XV–XVI, 1919–1920, 1–58.

държец български. В посветителния надпис на арабски език между другото се казва, че нейното построяване е станало по заповед на Джавуш (Чавуш) бек (бей), син на Абдуллах, по времето на султан Мурад II (1421–1451) в 835 г. по Хиджра (9 септември 1431 – 28 август 1432 г. от Р.Хр.). Това показва, че въпросният Чауш е бил наскоро помюсюлманчен българин и за да не се спомене християнското име на баща му, той е бил наречен „син на Абдуллах“. Изглежда, именно по негово нареждане надписът на цар Йоан-Владислав е бил донесен от Битолската крепост или пък се е намирал в църквата „Св. Спас“ (под основите на джамията) и е бил вграден в новопостроения мюсюлмански храм. Дали кръвта на новия мюсюлманин е проговорила и така се е запазил този далечен спомен за Българското царство? Едва ли някога това ще стане известно. Във всеки случай това е едно свидетелство, което за сетен път показва българския характер на жителите в крепостта Битоля през Средновековието. Уточнена е и датата на строежа. Досега се смяташе, че тази джамия е построена през 1522 г. В действителност това е един от най-ранните мюсюлмански храмове, построени в българските земи. Статията на К. Венедикова внася ценен принос в изследването на Битолския надпис.

3. Г е о р г и е в, Павел. Името на Самуил в надписа от 992/993 г. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 183–201. Табл. XXI–XXII. С резюме на английски език.

Авторът разчита надписа, като смята, че там е изписано двойното име Самуил-Петър.

4. И л и е в, Илия Г. Залезът на Първото българско царство. – Македонски преглед, 37, 2014, 2, 7–26. С резюме на английски и на руски език.

5. К о м и т о в а, Цветана. № 41. Археологическо наблюдение по време на изпълнението на проект „Хиляда години от битката на Самуил (1014–2014) – устойчиво развитие на туристическата атракция „Самуилова крепост“ в община Петрич“. – В: Археологически открития и разкопки през 2013 г. С., 2014, 665–667.

6. Н и к о л о в, Георги Н. Епохата на великия български цар Самуил. – Македонски преглед, 37, 2014, 3, 7–28. С резюме на английски и на руски език.

7. Н и к о л о в, Георги Н. Българският цар Гаврил-Роман Радомир (1014–1015). – Македонски преглед, 38, 2015, 3, 35–62. С резюме на руски и английски език.

Подробно са представени животът и управлението на Гаврил-Роман Радомир и е направен опит да се обясни двойното име на българския цар. По всяка вероятност той е бил кръстен с имената на българския патриарх Гаврил и на цар Роман-Симеон (978–991, поч. 997).

8. Н и к о л о в, Георги Н. Гибелта на българския цар Йоан-Владислав (1015–1018). – *Bulgaria Mediaevalis*, 6, 2015 (Studies in honour of Professor Iliya G. Iliev), 331–338.

Авторът подробно изследва сведенията за опитите да бъде убит българският цар, както и самото му убийство по време на двубой с византийския стратег Никита Пигонит пред стените на адриатическата крепост Драч.

9. П а в л о в, Пламен. Векът на цар Самуил. – *Будител*, 4/34, 2014, 24–27.

10. П а в л о в, Пламен. Цар Самуил и идеята за независимостта на Българското царство. – *Будител* 1/31, 2014, 6–12.

11. Т ъ п к о в а - З а и м о в а, Василка. Битолският надпис на Иван Владислав. – *Будител*, 1/31, 2014, 13–19.

КАТАЛОЗИ ОТ ИЗЛОЖБИ

Тук са представени пет каталога от изложби и тяхното съдържание:

I. БЪЛГАРСКАТА АВТОКЕФАЛНА АРХИЕПИСКОПИЯ В ОХРИД 1018–1767. Изложба. С., 2014. 103 с.

Каталогът е дело на колектив (Божидар Димитров, Нина Вутова, Цвета Евлогиева-Кацарова, Вася Велинова, Мариела Инкова, Юлиана Бойчева и Александра Трифоновна) от Националния исторически музей. Луксозно, богато илюстрирано издание. С анотации и цветни снимки са представени икони (№ 1–19), църковна утвар (№ 20–40), църковни одежди (№ 41–47), архитектурни елементи (№ 48–52), литургични тъкани (№ 53–57), книжовни паметници (№ 58–65). Изложбата в залите на Националния исторически музей бе открита за посещения в периода 1 октомври 2014 – 5 март 2015 г.¹²

II. М и л а н о в а, Албена, Методи З л а т к о в. „Ненадминат по сила и ненадминат по храброст“. БЪЛГАРСКИЯТ ЦАР САМУИЛ († 1014) / „INVINCIBLE IN POWER AND UNSURPASSABLE IN BRAVERY“. THE BULGARIAN TSAR SAMUEL († 1014). С., 2014. 88 с.

Авторски каталог на изложба от 24 постера. Статии с успореден текст на български и английски език. Луксозно, богато илюстрирано издание. Изключителни фотографии на крепости, местности и исторически паметници от Самуилова България¹³.

¹² По-подробно за тази изложба вж. Д и м и т р о в 2014: 49–53; М а р к о в 2015: 6–23; М а р к о в 2015а: 225–232.

¹³ По-подробно за тази изложба вж. Н и к о л о в 2014: 66.

III. ЦАР САМУИЛ († 1014) В БИТКА ЗА БЪЛГАРИЯ / TSAR SAMUIL († 1014) IN BATTLE FOR BULGARIA. Редактор Людмил Вагалински. С., 2014. 203 с.

Каталогът е дело на колектив от Националния археологически институт с музей – БАН и е част от едноименната изложба в музея (7 октомври 1014–11 януари 2015). Статии с успореден текст на български и английски език. Луксозно, богато илюстрирано издание. Съдържа следните статии:

1. Н и к о л о в, Георги Н. Българският цар Самуил и неговото време / GEORGI N. NIKOLOV. Bulgarian Tsar Samuil and His Time, 7–28. С 10 илюстрации.

2. М у ц о п у л о с, Николаос. Исторически изводи от археологическото проучване в базиликата „Св. Ахил“ в Преспа / NIKOLAOS MOUTZOPOULOS. Historical Implications of the Archaeological Investigation of the Basilica of St Achilleios in Prespa, 29–49. С 25 илюстрации.

3. А н г е л о в а, Стефка. Дръстър – седалището на българските патриарси / STEFKA ANGELOVA. Drastar – The Seat of Bulgarian Patriarchs, 51–63. С 6 илюстрации.

4. О в ч а р о в, Николай. Надписи от епохата на цар Самуил / NIKOLAY OVCHAROV. Inscriptions from the Age of Tsar Samuil, 65–76. С 5 илюстрации.

5. Й о р д а н о в, Иван. Византийски императорски печати, намерени в България от времето на цар Самуил (976–1014) / IVAN JORDANOV. Byzantine Emperors' Lead Seals (Bullae) Found in Bulgaria, Dated at the Time of Tsar Samuil (976–1014), 77–90. Със 7 илюстрации.

6. Й о т о в, Валери. Византийският меч (VII–XI в.) / VALERI YOTOV. Byzantine Sword (7th–11th c.), 91–103. С 9 илюстрации.

В приложение (с. 105–203) с цветни снимки са представени експонатите от изложбата – каменни надписи, монети, оловни печати, военни доспехи, оръжия (мечове, саби, боздугани, брадви, бойни чукове, върхове на копия и стрели), снаряжение (стремена, шпори, юзди, калъф за лък), пръстени, както и библиография за тях. Автори на анотациите в каталога са: Галина Грозданова, Мирослава Доткова, Мариела Инкова, Методи Златков; фотографии: Красимир Георгиев, Станислав Колев, Румяна Костадинова, Росен Колев¹⁴.

¹⁴ По-подробно за тази изложба вж. З л а т к о в, Г р о з д а н о в а 2014: 44–46.

IV. ЦАР-САМУИЛОВИЯТ ВЕК В ТВОРЧЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ХУДОЖНИЦИ / THE AGE OF KING SAMUEL AS TREATED BY BULGARIAN ARTISTS. Автор и съставител Емануел Мутафов. С., 2014. 71 с.

Успореден текст на български и английски език. Луксозно, богато илюстрирано издание. Каталогът започва с уводна статия:

М у т а ф о в, Емануел. За историята в изкуството и живописното в историята. Цар Самуил, неговите войници и балканския национализъм / EMMANUEL MOUTAFOV. Of history in art and of the picturesque in history. King Samuel, his troops and Balkan nationalism, 5–26.

Основната част от статията е посветена на интереса на българските художници към личността на цар Самуил от края на XIX в. до наши дни. Понататък следват въвеждащ текст за организацията и подредбата на изложбата и каталог на художествените творби, посветени на цар Самуил и неговото време. По-специално могат да се отбележат произведенията на българските творци Стефан Иванов, Борис Ангелушев, Борислав Стоев, Веса Василева, Григор Спиридонов, Стоян Стоянов, Тодор Панайотов, Иван Христов, Борис Денев, Петър Морозов, Желязко Сербезов, Панайот Панайотов, Михаил Михайлов, Кеазим Исинов, Димитър Киров, Спас Дочев, Пламен Вълчев, Кирил Матеев, Евгений Поптошев, Борис Гондов, Любомир Далчев. Изложбата в залите на Националния музей за българско изобразително изкуство бе открита за посещение в периода 8 октомври – 30 ноември 2014 г.¹⁵

V. ЦЪРКВАТА В САМУИЛОВА БЪЛГАРИЯ. КОРЕНИ И НАСЛЕДСТВО / THE CHURCH OF TSAR SAMUEL'S BULGARIA. ROOTS AND HERITAGE. Авторы: Славия Бърлиева, Люба Илиева, Камен Станев, Димо Чешмеджиев. С., 2014 [без пагинация].

Луксозно, богато илюстрирано издание. Каталогът съдържа уводен текст и цветни илюстрации на книжовни паметници, църковни храмове, икони, фрески от църковна живопис и др. Изложбата съпътстваше Международната конференция в София (6–8 октомври 2014 г.), организирана от Националния комитет за отбелязване на 1000-годишнината от смъртта на българския цар Самуил¹⁶.

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ

1. Г ю з е л е в, Васил. Национални и международни научни прояви, посветени на 1000-годишнината от смъртта на цар Самуил (6 октомври 1014 г.). – Списание на БАН, 127, 2014, 6, 110–113.

¹⁵ По-подробно за тази изложба вж. И в а н о в а 2014: 54–56.

¹⁶ По-подробно за тази изложба вж. Б ъ р л и е в а 2014: 46–48.

Направен е обзор на научните прояви, свързани с отбелязването на 1000-годишнината от смъртта на цар Самуил. Авторът прави следното заключение: „Може с пълно основание да се твърди, че едва ли има друг български средновековен владетел и държавник, на когото да е било отделено толкова голямо внимание от българската общественост чрез различни и най-разнообразни прояви“.

2. М и л т е н о в а, Анисава, Василка Т ъ п к о в а-З а и м о в а. „Българи родом...“ Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. Второ допълнено и преработено издание. С., АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014. 328 с., 16 с. ил. – Българистика/Bulgarica. Информационен бюлетин, 29, 2014, 124–127. [Рецензия]

3. Н и к о л о в, Георги Н. Онзи прочут Самуил, който още е в устата на българите. 1000 години от смъртта на българския цар Самуил (997–1014). – Българистика/Bulgarica. Информационен бюлетин, 29, 2014, 61–75.

Публикацията съдържа информация за научните форуми, изложби и други събития проведени в памет на 1000-годишнината от кончината на българския цар Самуил¹⁷.

4. Н и к о л о в, Георги Н. Принос в извOROзнанието за историята на Самуилова България. Василка Тъпкова-Заимова. Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. Второ допълнено и преработено издание. С., АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014. 328 с., 28 ил. – Наука, 25, 2015, 3, с. 80. [Рецензия]

5. Н и к о л о в, Георги Н., Симеон Х и н к о в с к и. В памет на великия български цар Самуил († 1014). – Македонски преглед 37/3 (2014) с. 145–148.

В този отзив е отразена конференцията, състояла се в гр. Петрич, и тържественото честване на паметта на цар Самуил и неговите воители на Самуилова крепост (9 октомври 2014 г.).

6. N i k o l o v, Georgi N. Tausendstes Todesjahr des grossen bulgarischen Zaren Samuil (997–1014). – Études balkaniques, 51, 2015, 2, 139–144.

Информативна публикация за научните форуми, изложби и други събития, проведени в памет на 1000-годишнината от кончината на българския цар Самуил.

¹⁷ Николов 2014а: 61–75.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

А р и з а н о в а, Силвия. Самуилова България в изследванията на българската медиевистика в периода от края на Втората световна война до днес. Библиография. – В: Хиляда години..., 233–260.

Библиографията е изключително ценна за изследователите на историята на Самуилова България. Тя съдържа списък на извори (71 заглавия), сборници и монографии (96 заглавия), студии и статии (166 заглавия), каталози на изложби (5 заглавия), рецензии (10 заглавия). Част от тях са цитирани в настоящия преглед. Към посочените в библиографията публикации могат да се добавят и следните:

Д о н ч е в а, Стела. Църквата „Св. Герман“ до с. Герман – изследване на принципите на оразмеряване и построяване. – Известия на Историческия музей – Шумен, 11, 2003, 68–80;

И в а н о в а, Климентина. Служба на св. Ахил Лариски (Преспански) от Синайския празничен миней № 25. – *Palaeobulgarica*, 15, 1991, 4, 11–22.

И в а н о в а, Климентина. Неизвестна сръбска служба за св. Ахил Лариски (Преспански). – Старобългарска литература, 31, 1999, 24–40.

П а в л о в, Пламен. Бележки за личността и времето на цар Роман Симеон (978–991). – В: ТРИАНТАФΥΛΛΟ. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.фил.н. Христо Трендафилов. Шумен, 2013 (In honorem, 1), 392–405.

П е н ч е в, Владимир. Два моливдовула на император Василий II, намерени при археологически разкопки в Силистра. – Минало, 8, 2001, 4, 47–48.

С ъ б о т и н о в, Антон. Надписите и рисунките от местността „Писан Камък“ – землището на с. Трекляно, Кюстендилско. – Минало, 15, 2008, 3, 24–32.

* * *

В заключение може да се каже, че публикуваните през 2014–2016 г. в България научни изследвания за историята на Самуилова България внесоха съществен принос за изучаването на този период от българското и балканското средновековно минало. Бяха коригирани някои неточни и остарели тези, бяха предложени нови датировки и обяснения на редица исторически факти. Заедно с това със своите публикации българската хуманитарна научна общност (историци, филолози, археолози, изкуствоведи) показва своята голяма причастност към делото на великия български цар Самуил и неговите воители, погинали за свободата и независимостта на България.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бърлиева 2014 Бърлиева, Сл. Изложба „Църквата в Самуилова България – корени и наследство“. – Наука, 24, 2014, 6, 46–48.
- Войнов 1962 Войнов, М. П. Хр. Петров, Въстанието на Петър и Боян в 976 г. и борбата на комитопулите с Византия. – *Byzantinobulgarica*, т. I, София, 1962 г., стр. 121–144. – Исторически преглед, 19, 1963, 2, 122–132.
- Гюзелев 2004 Гюзелев, В. Българските пратеничества при германския император Отон I в Магдебург (965 г.) и в Кведлинбург (973 г.). – В: *CIVITAS DIVINO-HUMANA. In honorem annorum LX Georgii Bakalov. C.*, 2004, 385–396.
- Гюзелев 2005 Гюзелев, В. Значението на брака на цар Петър (927–969) с ромейката Мария-Ирина Лакапина (911–962). – В: Културните текстове на миналото. Носители, символи и идеи. 1. Материали от Юбилейната международна научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. дин Казимир Попконстантинов, Велико Търново, 29–31 октомври 2003. С., 2005, 27–33.
- Гюзелев 2014 Гюзелев, В. Национални и международни научни прояви, посветени на 1000-годишнината от смъртта на цар Самуил (6 октомври 1014 г.). – Списание на БАН, 127, 2014, 6, 110–113.
- Гюзелев 2015 Гюзелев, В. Бележки върху историята на България по времето на комитопулите, царете Роман-Симеон и Самуил и техните наследници (971–1018 г.). – В: Хиляда години..., 18–44.
- Димитров 2014 Димитров, Б. Изложба „Българската автокефална архиепископия в Охрид (1018–1767)“. – Наука, 24, 2014, 6, 49–53.
- Златков, Грозданова 2014 Златков, М., Г. Грозданова. „Цар Самуил († 1014) в битка за България“. – Наука, 24, 2014, 6, 44–46.
- Иванова 2014 Иванова, Бл. Изложбата „Цар-Самуиловият век в творчеството на българските художници“. – Наука, 24, 2014, 6, 54–56.

- Марков 2015
 Марков, Н. Българската автокефална архиепископия в Охрид, 1018–1767. – Будител, 4/34, 2014, 6–23.
- Марков 2015a
 Марков, Н. Българската автокефална архиепископия в Охрид, 1018–1767 г. – изложба на Националния исторически музей. – В: Хиляда години от битката при Беласица и от смъртта на цар Самуил (1014–2014). Под ред. на В. Гюзелев и Г. Н. Николов. София, 2015, 225–232.
- Медведев 2003
 Медведев, И. П. К вопросу о неподлинности так называемой „Записки готского топарха“. – В: Мир Александра Каядана. К 80-летию со дня рождения. Санкт-Петербург, 2003, 160–172.
- Николов 2014
 Николов, Г. Н. Онзи прочут Самуил, който още е в устата на българите. 1000 години от смъртта на българския цар Самуил (997–1014). – Българистика/Bulgarica. Информационен бюлетин, 29, 2014, 61–75.
- Попконстантинов, Тотоманова 2014
 Попконстантинов, К., А.-М. Тотоманова. Епохата на българския цар Самуил. Език и писменост. София, 2014.
- Тотоманова 2015
 Тотоманова, Анна-Мария. Самуиловите надписи и старобългарският книжовен език. – В: Европейският югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура. Международна конференция. София, 6–8 октомври 2014 г. Съставители акад. Васил Гюзелев, доц. Георги Н. Николов. С., 2015, 512–520.
- Тъпкова-Займова 2009
 Тъпкова-Займова, В. „Българи родом...“. Комитопулите в летописната и историографската традиция. Велико Търново, 2009.
- Ficker 1908
 Ficker, G. Die Phundagiagiten. Ein Beitrag zur Ketzergeschichte des byzantinischen Mittelalters. Leipzig, 1908.
- Nikolov 2015
 Nikolov, A. On Basil II's cognomen „The Bulgar-Slayer“. – В: Европейският югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура. Международна конференция. София, 6–8 октомври 2014 г. Съставители акад. Васил Гюзелев, доц. Георги Н. Николов. С., 2015, 578–584.